

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.62(477)

І. О. Бандурка

ВИЗНАЧЕННЯ МОТИВУ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ДІТЕЙ

В рамках розгляду питання мотиву у злочинах проти дітей проаналізовано поняття мотиву та його основні види; розкрито значення мотиву у кримінально-правовій системі зарубіжних країн; наведено методику виявлення мотиву під час дослідження злочинів; обґрунтовано практичне значення цього елемента складу злочину.

Ключові слова: дитина, злочин, мотив, склад злочину, виявлення.

Актуальність дослідження. Українське кримінальне право разом із іншими галузями права захищає дітей від різних неправомірних дій. Загальна декларація прав людини в ч. 2 ст. 23 проголошує, що діти, народжені в шлюбі чи поза шлюбом, користуються однаковим соціальним захистом [1].

Кримінальне законодавство виступає одним із засобів захисту дитини від злочинних посягань. Висока суспільна небезпека злочинів проти дітей вимагає активної протидії цьому виду злочинності з боку державних органів, органів місцевого самоврядування і громадськості.

За даними Генеральної прокуратури України, в 2014 році від учинених злочинів в Україні потерпіло 393532 особи, у тому числі 7341 дитина. Питома вага кримінальних правопорушень, скоєних неповнолітніми або за їх участю, у 2014 році становила 4,1 %. Значно вищий, ніж у державі, цей показник у Житомирській (7,9 %), Рівненській (6,5 %), Одеській (6,1 %), Сумській (6,0 %), Івано-Франківській (6,0 %), Волинській (5,7 %), Миколаївській (5,7 %) та Закарпатській (5,6 %) областях. За минулий рік було порушено 616 кримінальних проваджень за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Загалом неповнолітніми або за їх участю вчинено 7467 злочинів. Автор свідомо наводить статистичні дані як про дітей, які потерпіли від злочинів, так і про дітей, які вчинили злочини, оскільки їх також можна вважати свого роду потерпілими, адже суспільство не захистило їх від негативного впливу, не уберегло від втягнення в злочинну діяльність.

Постановка проблеми. Розглядаючи питання захисту прав дитини від злочинних посягань, встановлюючи склад злочинів проти дітей, необхідно з'ясувати мотив злочину, від чого залежить і сама кваліфікація злочину. Це питання є важливим і тому, що бувають випадки, коли мотив є необхідною складовою злочину, і за відсутності вказаного в законі мотиву діяння або взагалі перестає бути суспільно небезпечним або змінюється кваліфікація діяння [2]. Крім

© Бандурка І. О., 2015

того, розуміння внутрішніх спонукань особи до злочину є необхідним чинником для оцінки її небезпечного стану, а також для попередження злочинності.

Аналіз досліджень, у яких започатковано розгляд проблеми.

Розглядом цієї тематики займалися такі вчені, як: О. М. Бандурка, О. М. Ігнатов, М. І. Трофимов, І. К. Туркевич, В. І. Лановенко, Г. М. Міньковський, А. П. Тузов, А. А. Примаченок, К. К. Сперанський, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко, А. Е. Жалінський, А. П. Закалюк, О. Б. Сахаров та ін.

Під мотивом злочину розуміють усвідомлені стимули, якими керувалась особа під час вчинення злочину. До речі, О. А. Лукашева вважає, що злочин – це форма прояву і об'єктивізації мотиву злочину; в свою чергу, мотив злочину дозволяє зрозуміти дійсний характер правомірної чи неправомірної поведінки [3, с. 24].

Всі умисні злочини мотивовані, а відносно мотивації ненавмисних злочинів в юридичній науці точиться дискусія. Одні автори відкидають значення мотивів у ненавмисних злочинах (А. А. Піонтковський, Ш. С. Рашківська та ін.), інші стосовно необережних злочинів вважають можливим говорити не про мотиви злочину, а про мотиви поведінки, яка призвела до вчинення злочину (І. Г. Філановський, П. С. Дагель, Г. А. Крігер). Безмотивними окремі необережні злочини можна назвати лише умовно – у випадках, коли діяння позбавлено свідомого вольового контролю. В юридичній і психологічній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття мотиву злочину.

Зарубіжна (західна) психологічна думка висвітає питання мотиву в межах найрізноманітніших теорій і концепцій, представлених багатьма психологічними школами і напрямками: інтроспективної психології, психоаналізу, біхевіоризму, гештальтпсихології тощо. Часом під гаслами розгляду детермінант людської поведінки відбувається різноплановий аналіз чого завгодно, але тільки не мотивів. У свою чергу, опис та обґрунтування концепції мотиву та його похідних елементів базується на значній кількості різних математичних формул, схем, графіків, а також специфічної термінології. З мотивами ототожнюються такі поняття, як «інстинкт» – у У. Мак-Дуголла, «потяг» – у З. Фрейда, «драйв» – у К. Халла. Іноді зміст мотивів розкривається через їх співвідношення з певними типами реакцій поведінки: потребою в досягненні – у Д. Мак-Клелланда, потребою в самоактуалізації – у А. Маслоу та іншими [4].

У загальній психології під мотивом розуміють те, що спонукає діяльність людини, завдяки чому здійснюється та чи інша поведінка.

Звичайно, що в наукових роботах із психології таке визначення мотиву не єдине.

На думку Г. С. Абрамової, мотив – це конкретизована потреба, яка виявляється в тих чи інших предметах [5, с. 92].

Як зазначає Р. С. Немов, мотив – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його сталою особистісною властивістю, що зсереддини спонукає до вчинення певних дій [6, с. 392].

З приводу наявності різноманітних тлумачень поняття мотиву О. М. Леонтьєв зазначав, що під цим терміном у сучасній психології розуміють зовсім різні явища: інстинктивні імпульси, біологічні потреби й апетити, переживання емоцій, інтереси, бажання, а також життєві цілі й ідеали й, навіть, подразнення електричним струмом. До цього переліку мотивів можна віднести й уявлення, ідеї, почуття, психічні процеси, стани, властивості особистості, прагнення, хотіння, переконання, морально-політичні настанови, помисли. Виходячи з наведеного, слід констатувати, що психологія розглядає мотив як реально існуючу психологічну категорію, однак відносить до неї зовсім різні психологічні феномени [7].

В юридичній літературі мотив як окрему ознаку злочину почали розглядати наприкінці XIX – на початку XX століття. У більшості випадків мотив визнавали суттєвою ознакою при визначенні психічного ставлення особи до свого злочинного діяння та наслідків.

Проте сьогодні серед правників спостерігається широка різноманітність поглядів на поняття мотиву злочину.

Виклад основного матеріалу. На думку М. Й. Коржанського, мотиви – це усвідомлені потреби людини (в їжі, одязі, житлі, спілкуванні, пізнанні, дозвіллі) як дійсні, так і уявні, які спонукають її до дії [8, с. 247].

Як зазначає П. А. Фріс, мотив повинен розглядатись як рушійна сила, стимул людської діяльності, те, що штовхає особу на вчинення злочину [9, с. 80].

Ще одне визначення надає А. М. Далекорей: мотив злочину – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого [10].

За визначенням Б. В. Харазішвілі мотив – це емоційний стан особи, який виявляється у прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності такої поведінки і бажанням її здійснення [11, с. 44].

Аналізуючи вищевказані визначення, можна дійти висновку, що мотив – це внутрішнє переконання особи, причина вчинення нею суспільно небезпечного діяння.

Найбільш розповсюдженими «двигунами» вчинення злочинів є: корисливість; помста, жадова помсти; хуліганство; кар'єризм чиновників; жадова влади.

У кримінальній науці мотив злочину вивчається як одна з ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Залежно від законодавчого опису суб'єктивної сторони конкретних злочинів мотив може виконувати роль обов'язкової, кваліфікуючої (особливо кваліфікуючої) ознаки або ознаки, що пом'якшує чи обтяжує покарання.

Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину, як зазначалось вище, притаманний тільки умисним злочинам, в яких він стосується як діяння, так і його наслідків. У необережних злочинах

природа мотиву порівняно з умисними злочинами інша. Це тільки мотиви суспільно небезпечної поведінки, яка, попри бажання особи, призводить до суспільно небезпечних наслідків, тобто до злочину. В необережних злочинах можна говорити про мотиви, які штовхнули особу на певну поведінку, але не на злочин, оскільки злочинного результату свідомість винного не припускає. Скажімо, мисливець у лісі розклав багаття і, лінууючись його загасити, бо вважав, що воно згасне само по собі, залишив його і пішов. Але од вітру вогонь перекинувся на дерева, що призвело до вигорання ділянки лісу [12].

Обов'язковою ознакою злочину мотив виступає у тих випадках, коли законодавець передбачає його у диспозиціях статей. Прикладом є ст. 148 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за підміну чужої дитини, вчинену з корисливих або інших особистих мотивів [13].

В інших злочинах мотив не називається, проте його легко з'ясувати із сутності цих злочинів, наприклад, у статтях про експлуатацію дітей та використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом у диспозиції прямо мотив не вказується, але зрозуміло, що такі злочини вчиняються з корисливих мотивів.

У зарубіжному кримінальному законодавстві мотив злочину може виступати критерієм класифікації злочинів. Наприклад, за Кримінальним Кодексом Франції всі злочинні діяння поділяються на загальнокримінальні, політичні та військові, причому політичними є злочинні діяння, що вчинено з політичних мотивів. Мотиви злочину визнаються обставинами, що пом'якшують (наприклад, мотиви страху або слухняності – § 34 КК Австрії) або обтяжують (наприклад, мотиви расизму, антисемітизму чи інші, що стосуються етнічного, національного походження, належності до національних меншин, ідеології, релігії або переконань потерпілого – ст. 23 КК Іспанії) кримінальну відповідальність [14].

Деякі вчені надають різні класифікації мотивів злочинів. Цікавою є думка П. А. Фріса, який поділяє мотиви на : 1) антисоціальні (політичні, насильницько-агресивні, корисливі, корисливо агресивні та ін.); 2) асоціальні (егоїстичні, анархо-індивідуалістичні та ін.); 3) псевдосоціальні (мотиви окремих соціальних груп, які суперечать кримінально-правовим нормам, інтересам окремих осіб та суспільства в цілому); 4) протосоціальні (у разі переростання соціально сприйнятливих мотивів у мотиви злочину (наприклад, під час вчинення злочину з перевищенням меж необхідної оборони та тощо).

Дія є індивідуальною, оскільки вона не визначається ситуацією в цілому. Завжди існують відмінності між людьми, які діють в однакових умовах, і з цього приводу виникає питання про мотиви, проте, що спонукає, штовхає або примушує людей вчиняти в цій ситуації так, а не інакше. В той же час не можна недооцінювати роль ситуації в детермінації поведінки людини. Якщо розглядати дії (або їх

результати) як наслідок, то зазвичай їх причини можна віднести або до ситуації, або до особи. У зв'язку з цим як в психології, філософії, так і в юридичній науці можна виділити три основні підходи до пояснення поведінки людини. Слід зазначити, що в психології і філософії існує значно більше напрямів щодо пояснення поведінки людини [10].

Важливим елементом розслідування злочину та встановлення його складу є саме правильне виявлення мотиву.

Досліджуючи методику розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень, С. О. Сафонов розробив чітку методику визначення мотиву злочину, яка може використовуватись під час розслідувань будь-якого суспільно небезпечного діяння. Так, на його думку, для встановлення мотиву злочину рекомендується використовувати такі тактичні прийоми:

1. Слідчий психоаналіз. Постановка в ході допиту питань, спрямованих на встановлення мотиву злочину, є одним із нечисленних способів, який матеріалізує субстанцію «психо» узовні. Зміст запитань до допитуваного прямо залежить від того: 1) чи вчинено злочин зі заздалегідь обміркованим наміром або з умислом, що виник раптово; 2) чи правильно особа, яка вчинила злочин, розуміє психологічні причини своїх діянь, чи правильно вона інтерпретує поняття мотиву злочину; 3) на якому рівні психологічної регуляції поведінки (свідомість, передсвідомість, підсвідомість, несвідоме) здійснювалося формування мотиву злочину. Зазначені чинники впливають на ступінь суб'єктивного усвідомлення обвинуваченням мотиву вчиненого ним злочину, на можливість того, що особа зможе пояснити психологічну причину свого діяння. Перед формулюванням питання про мотив заподіяння тілесного ушкодження слід встановити та старанно проаналізувати: а) відомості про всі обставини події злочину; б) поведінку обвинуваченого та потерпілого, що передувала злочину; в) взаємовідносини між обвинуваченим і потерпілим до події злочину; г) інформацію, яка характеризує особистість обвинуваченого та потерпілого, а саме: їх освітній та інтелектуальний рівень, соціальні установки, переконання, риси характеру, темперамент, родинний стан, стан здоров'я, вид соціальної діяльності, захоплення; г) відомості, які свідчать про форму вини.

2. Постановка запитань. Перша група запитань повинна вказувати допитуваному напрямок його думок, тобто допитуваний повинен зрозуміти, що предметом запитання, а отже і його відповіді, є психологічна сторона злочину. Такими запитаннями, наприклад, можуть бути: Які психологічні причини скоєного вами діяння?; Що в психологічному плані спонукало вас вчинити злочин?; Ви можете пояснити психологічні причини, які викликали у вас бажання вчинити це діяння? У ході допиту можливо використовувати активаційні запитання. Їх суть полягає в тому, щоб зміст запитань активізував розвиток думки допитуваного про мотив свого діяння. При цьому неприпустимо викладати в запитанні власне припущення про мотив злочину.

3. Роз'яснення. Якщо допитуваний неправильно інтерпретує значення мотиву чи приводу, слід роз'яснити йому їх поняття і різницю. Таке роз'яснення слід також розглядати як тактичний прийом, який використовується під час допиту з метою встановлення мотиву злочину. Оперувати в процесі постановки запитань термінами «мотив», «привід» треба лише тоді, коли допитуваний правильно розуміє суть їх смислового значення.

4. Демонстрація поінформованості про факти. Цей тактичний прийом рекомендується використовувати у випадках, коли через почуття сорому або з інших міркувань обвинувачений приховує справжній мотив або привід злочину. Наприклад, слідчий із оперативних джерел знав, що Ж. заподіяла тісне ушкодження своєму чоловіку у зв'язку з його аморальним вчинком (статевий зв'язок із їхньою дочкою). На допиті обвинувачена визнала свою вину, але не називала мотив свого діяння. У процесі бесіди слідчий сказав Ж., що йому відомо про інцест. Для обвинуваченої приховувати справжній привід та мотив злочину стало марним, і вона дала правдиві показання про мотив злочину.

5. Використання спеціальних пізнань. Цей тактичний прийом рекомендується використовувати в тих випадках, коли мотив носить закритий характер, коли його формування здійснювалося на рівні підсвідомості або несвідомого, коли особа, яка вчинила злочин, не може пояснити мотиви свого діяння. Для встановлення мотиву злочину до участі в допиті обвинуваченого (підозрюваного) може бути залучений спеціаліст. У таких випадках доцільно залучати психолога. Бажано, щоб у своїй фаховій діяльності він спеціалізувався на психоаналізі. Участь в допиті психіатра рекомендується лише в тому випадку, коли є підстави гадати про психічну патологію допитуваного. Перед проведенням допиту необхідно ознайомити спеціаліста з матеріалами кримінальної справи, якщо дозволяють обставини – з оперативною й іншою непроTOCOLьованою інформацією, яка є в розпорядженні слідчого і має значення для встановлення мотиву злочину. Спеціаліст повинен бути орієнтований на об'єкт пізнання (у цьому випадку – це мотив злочину), перед ним необхідно поставити мету, узгодити з ним способи, за допомогою яких він може здійснювати свою діяльність під час допиту [15].

Поруч із мотивом важливе значення має ще одна психологічна характеристика – емоційний стан, в якому перебувала особа під час учинення злочину. Сама етимологія терміна, який походить від латинського *emoveo* – «хвилююсь», свідчить про значення цього стану для визначення ступеня вини особи. Психологічна наука виділяє чотири основні форми емоційного стану: відчуття, афект, пристрась, настрій.

Висновки. Практичне значення мотиву злочину та його ролі в оцінці суспільно небезпечного діяння залежить, насамперед, від вимог,

що ставляться кримінально-правовою політикою держави, які знаходять своє втілення в законі; від принципів, завдань і цілей покарання; від того, наскільки закон відповідає нормам суспільної моралі та поширеним серед громадськості ідеям, думкам, поглядам та інтересам. У кримінальному праві України мотиву належить чимала практична роль. Мотив враховується: при визначенні характеру суспільної небезпечності вчиненого діяння і ступеня суспільної небезпечності особи (а це впливає на застосування тих статей Загальної частини Кримінального Кодексу України, на підставі яких особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності чи покарання); при кваліфікації злочинів; при визнанні особи особливо небезпечним рецидивістом; при призначенні виду і розміру покарання; при визначенні у вироку суду режиму тримання в місцях позбавлення волі; при застосуванні заходів, спрямованих на виправлення засуджених тощо. У той же час законодавець не завжди вказує на мотив як на обов'язкову (необхідну) або кваліфікуючу ознаку складу злочину. Проте і в цих випадках мотив має досить вагоме практичне значення завдяки вирішальному соціально-психологічному і моральному змісту. Тільки в поєднанні юридичних, соціально-психологічних і моральних (етичних) чинників можна дати належну оцінку суспільно небезпечному діянню [16].

Список використаних джерел: 1. Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/lows/show/995_015. 2. Шаргородский М. Д. Вина и наказание в советском уголовном праве / М. Д. Шаргородский. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. – 56 с. 3. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность : монография / Е. А. Лукашева. – М. : Наука, – 1986. – 264 с. 4. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – Київ : Вища шк., 1982. – 216 с. 5. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию / Г. С. Абрамова. – Екатеринбург : Деловая книга ; М. : Академия, 1995. – 224 с. 6. Немов Р. С. Психология : учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии / Р. С. Немов. – 2-е изд. доп. – М. : Просвещение: Владос, 1995. – 576 с. 7. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину / А. В. Савченко. – Київ : Атіка, 2002. – 144 с. 8. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : Курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. – Київ: Атіка, 2001. – 432 с. 9. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів ВНЗ / П. Л. Фріс. – Київ : Атіка, 2004. – 488 с. 10. Далекорей А. М. Мотив умисного злочину: поняття та його кримінально-правова характеристика / А. М. Далекорей // Молодий вчений. 2014 – № 7 (10). – С. 142–146. 11. Харазишвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском уголовном праве / Б. В. Харазишвили. – Тбилиси : Цедна, 1963. – 314 с. 12. Александров Ю. В. Кримінальне право України: Загальна частина / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – Київ : МАУП, 2004. – 328 с. 13. Кримінальний кодекс України. – Офіц. текст. – Київ : Право, 2003. – 176 с. 14. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України) / Р. В. Вереша // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 3 (19). – С. 73–82. 15. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень / С. О. Сафронов. – Харків : С. А. М., 2003. –

175 с. 16. Савченко А. В. Практичне значення мотиву злочину: результати наукового дослідження [Електронний ресурс] / А. В. Савченко. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/204/%D1#chapter>.

Надійшла до редколегії 16.04.2015

Бандурка И. А. Определение мотива в преступлениях против детей

В рамках рассмотрения вопроса мотива в преступлениях против детей проанализированы понятия мотива и его основные виды; раскрыто значение мотива в уголовно-правовой системе зарубежных стран; представлена методика выявления мотива при исследовании преступлений; обосновано практическое значение этого элемента состава преступления.

Ключевые слова: ребёнок, преступление, мотив, состав преступления, выявление.

Bandurka I. O. Motives definitions in crimes against children

While considering issues of motive of crimes against children the concept of motive and its main types analyzed; value of motive in criminal-legal systems of foreign countries is indicated; motive detection method in the study of crime is presented; practical significance of this element of the offense is substantiated.

Keywords: child, crime, motive, corpus delicti, detection.